

Відтак, в цілому латиноамериканська «теологія визволення» звинувачувалася в соціал-демократичному і марксистському використанні євангелізації, спробою заміни традиційних церковних структур «низовими народними церковними утвореннями», «периферійною церквою», «церквою бідних» (по суті, вже в «теології визволення» знаходимо той інструментарій реформування церкви, який сьогодні застосовує папа Франциск).

2.9 Віта ТИТАРЕНКО. ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ ЯК СКЛАДНООРГАНІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ

Релігія як соціально-духовний феномен у своєму функціональному прояві реагує на різні потреби людини, задовольняючи при цьому насамперед ті її духовні потреби, які не може задовольнити будь-який інший суспільний феномен. Релігія разом з тим постає як певна якісна визначеність, що характеризує іманентні цьому суспільному феномену здатності і можливості задовольняти життєві потреби людини, релігійних спільнот і соціуму, допомагаючи віруючій людині в осягненні внутрішньої сутності світу в його трансцендентних координатах, постаючи «нормативно-змістовою квінтесенцією досвіду» подолання страждань, життєвих негараздів, а також сприяє усвідомленню смислу й значення земного життя віруючою особистістю в перспективі «останньої реальності»¹⁶⁴.

Дослідження проблем функціонального вияву релігії як системи, взаємодії і взаємообумовленості її складових елементів в бутті суспільства, окремого віруючого та релігійних об'єднань є актуальним в теоретичній, практичній та прогностичній площині. З'ясуванню суті й характеру функцій релігії присвячена ціла низка наукових досліджень. Автори «Академічного релігієзнавства» вирізняють наступні функції релігії: компенсаторна, комунікативна, світоглядна, інтегративна, регулятивна, терапевтична, культурозберігаюча та ін¹⁶⁵. Дослідник Є.Соколов акцентує увагу на наступних шести функціях релігії — захистно-адаптивній, перетворюючій, комунікативній, сігніфікативній, нормативній і функції «психічної розрядки». Крім того, до названих він додає ще три, що пов'язані з особистістю — «гомінізації», соціалізації, «інкультурації»¹⁶⁶. Дослідник Ю.Ананьєв аналізує функції у такому їх складі: адаптивна, едукативна, когнітивна, валюативна, інформативна, комунікативна, нормативна, регулятивна, інтегративна¹⁶⁷. Грунтовне дослідження природи і виявів функціональності релігії було здійснено Л.Виговським¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Див.: Гараджа В.И. Религиоведение. – М., 1995. – С. 172.

¹⁶⁵ Академічне релігієзнавство. За ред. А.Колодного. – К., 2000. – С.558.

¹⁶⁶ Соколов Э.В. Культурология. - М., 1994.

¹⁶⁷ Ананьев Ю.В. Культура как интегратор социума. - Нижний Новгород, 1996.

¹⁶⁸ Виговський Л.А. Функціональність релігії: природа і вияви. - Київ- Хмельницький, 2004.

Хоча диференціація функцій у різних авторів неоднакова, проте в судженнях про них є чимало спільного. Безперечно, релігія виконує ряд найважливіших функцій, головною з яких є створення і зміцнення суспільної солідарності. За визначенням В.Бодак, релігія, насамперед за допомогою культу конституює суспільство як ціле: готує індивіда до соціального життя, тренує слухняність (дисциплінуюча функція), зміцнює соціальну єдність (гуртуюча функція), підтримує традиції, вірування, цінності (відтворювальна, трансляційна функція), збуджує почуття задоволення, соціальний ентузіазм (надихаюча, ейфорізуюча функція)¹⁶⁹. Релігія продовжує виконувати й пізнавальну функцію, хоча остання притаманна переважно науці. Е.Дюркгейм стверджував, що насправді немає релігій, які були б хибними: всі вони по-своєму істинні. «Неправильно, – писав він, – що наука, з одного боку, а мораль і релігія – з іншого, становлять собою види ... антиномій, оскільки ці дві форми людської активності в дійсності походять з того самого джерела».¹⁷⁰

Назагал функціональність релігії у різних способах її вияву є визначальним об'єктом осмислення, аналізу та прогнозування в такій галузі релігієзначої науки як практичне релігієзнавство. «Практичне релігієзнавство, - за визначенням проф. А.Колодного, - розглядає релігію як функціонуючу реальність, яка потенційно й фактично (в практичному вияві) постає як функціональна система»¹⁷¹.

Головним і основним критерієм при розгляді релігії як функціональної системи виступає характер відношення функцій релігії до об'єктивної дійсності з її гранично широкими зв'язками, відносинами, властивостями. Функції релігії визначені об'єктивними потребами людської природи і потребами соціуму.

Релігієзнавча рефлексія на прогностичне бачення релігії повинні поставати «виявом та осмисленням тісної співвідносності її внутрішньої суті зі специфічними потребами й інтересами суспільного суб'єкта, а також функціональної ролі релігійного комплексу в їх задоволенні в практичній іпостасі»¹⁷². Тобто, функціональне значення релігійної системи розкривається через усвідомлення того, що вона дає людям, які їхні життєві запити та потреби вона задовольняє в її суспільному та функціональному призначенні. А це дозволяє визначати ефективність функціонування системи – як в цілому, так і в окремих її складових частинах. Проф. А.Колодний пропонує розглядати релігію як «еволюціонуючу універсалію», а при аналізі причин вибору людиною тієї чи іншої форми задоволення духовно-релігійних потреб, враховувати, що саме специфічна функціональна її здатність в конфесійному вимірі й постає нерідко головним мотивом такого вибору. Відтак, функціональне значення релігійної системи розкривається саме через процес усвідомлення.

¹⁶⁹ Бодак В.А. Релігія і культура: взаємодія та взаємовплив. - Київ-Дрогобич, 2005. – С.83

¹⁷⁰ Дюркгейм Э.. Элементарные формы религиозной жизни // **Мистика. Религия. Наука.** Классики мирового религиоведения. Антология Под ред. А. Н. Красникова. – М., 1998. – С. 174-231

¹⁷¹ Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. – Львів, 2005. – С. 310-312; Колодний А.М. Практичне релігієзнавство як нова дисциплінарна складова фаху // Дисциплінарне релігієзнавство.. – К., 2009. – С. 11.

¹⁷² Алексеев П.В. Теория познания и диалектика. – М., 1991. – С.337.

Спробуємо спочатку розглянути, що собою становить релігійна ситуація, під якою ми будемо розуміти не окремий, хай навіть і значний релігійний факт, а все їх різноманіття у взаємозв'язку між собою її складових і соціальним середовищем, тобто деяке комплексне, системне утворення, локалізоване і фіксоване в просторі й часі. Відтак пропонується розглянути релігійну ситуацію як певну модель, як методологічний інструментарій дослідження соціальної реальності.

Огляд сучасної наукової літератури показує, що релігійна ситуація вивчається з позицій: а) соціології; б) психології; в) історії. Означені наукові підходи й утворюють концептуальні основи вивчення складників релігійної ситуації у їх взаємовідносинах. У політології дослідження спрямовані, в основному, на політичні процеси, пов'язані з релігійними відносинами, вірніше, на політичні процеси, що відбуваються в релігійній сфері. Очевидно, політична наука не визначає релігійну ситуацію як цілісний системний об'єкт, здатний розвиватися за своїми внутрішніми законами. Ми ж пропонуємо розглянути модель релігійної ситуації з позицій теорії самоорганізації. Даний підхід зумовлений, як мінімум, двома аргументами. Перший полягає в тому, що виокремити релігійну ситуацію в якості аналізу в науковій парадигмі, пов'язаній з вивченням процесів самоорганізації (виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи) ми можемо, спираючись на доказовість положення про те, що релігійна ситуація – це відкрита система, що здатна самоорганізовуватися, оскільки наділена такою характеристикою як емерджентність (тобто незвідність властивостей релігійної системи лише до суми її компонентів) та ієрархізована за своєю природою (тобто кожна її складова може розглядатися як окрема система, а сама релігійна ситуація, як досліджувана система – є лише одним з компонентів більш широкої системи. Наприклад, релігія, як система, входить до більш складної системи – суспільного життя та ін... Другий аргумент полягає в тому, що наукові підходи, ґрунтовані на принципах детермінізму, все менше себе виправдовують. Наукова позиція, яка твердила, що еволюція будь-якого об'єкту лежить у рамках передбачуваності, вже всередині ХХ ст. почала давати збої. Лінійна парадигма і вузькодисциплінарні підходи показали свою неспроможність в роботі з складними феноменами, до яких ми відносимо й релігію. Стає все більш очевидним наступний науковий факт – складноорганізованим системам неможливо нав'язати шляхи розвитку. Але утверджується точка зору, згідно з якою більш важливим є усвідомлення того, як можна сприяти внутрішнім тенденціям розвитку складних систем, сьогоднішній стан яких визначається минулим і формується прийдешнім порядком. Тому створення моделі релігійної ситуації, розгляд і аналіз її функціональності в парадигмі теорії самоорганізації – постає цікавим і актуальним, оскільки розкриває нові дослідницькі можливості: відкритість релігійної ситуації як системи, з одного боку, створює можливість її регулювання та управління різними методами менеджменту, хоча з іншого – робить не завжди передбачуваним її розвиток,

що ускладнює завдання її прогнозування і особливо – регулювання. (Див. Мал.1).

При розгляді складноорганізованих систем виокремлюються три рівні: мікро-, макро- та мега- рівні¹⁷³. В моделі релігійної ситуації макрорівнем виступатиме релігійна свідомість (теоретичний рівень). Елементи даного рівня називають ще параметрами порядку - це довгоіснуючі колективні змінні¹⁷⁴. Тому в якості параметрів порядку й виокремлена релігійна свідомість (теоретичний рівень), оскільки вона повільно піддається змінам і визначає поведінку елементів системи, що функціонують на мікрорівні, синхронізує їх. Тобто те, що роблять суб'єкти у сфері релігійної діяльності – на буденному рівні, визначено релігійною свідомістю, її теоретичним осмисленим рівнем. Релігійна свідомість неначе підпорядковує собі дії суб'єктів. Мікрорівнем виступає релігійна практика, де втіленням релігійної свідомості виступає культова та позакультова діяльність, релігійні організації, релігійні відносини тощо. Мегарівнем виступають зовнішні по відношенню до системи явища, які активно впливають на її розвиток. Їх ще називають контролюючими параметрами¹⁷⁵.

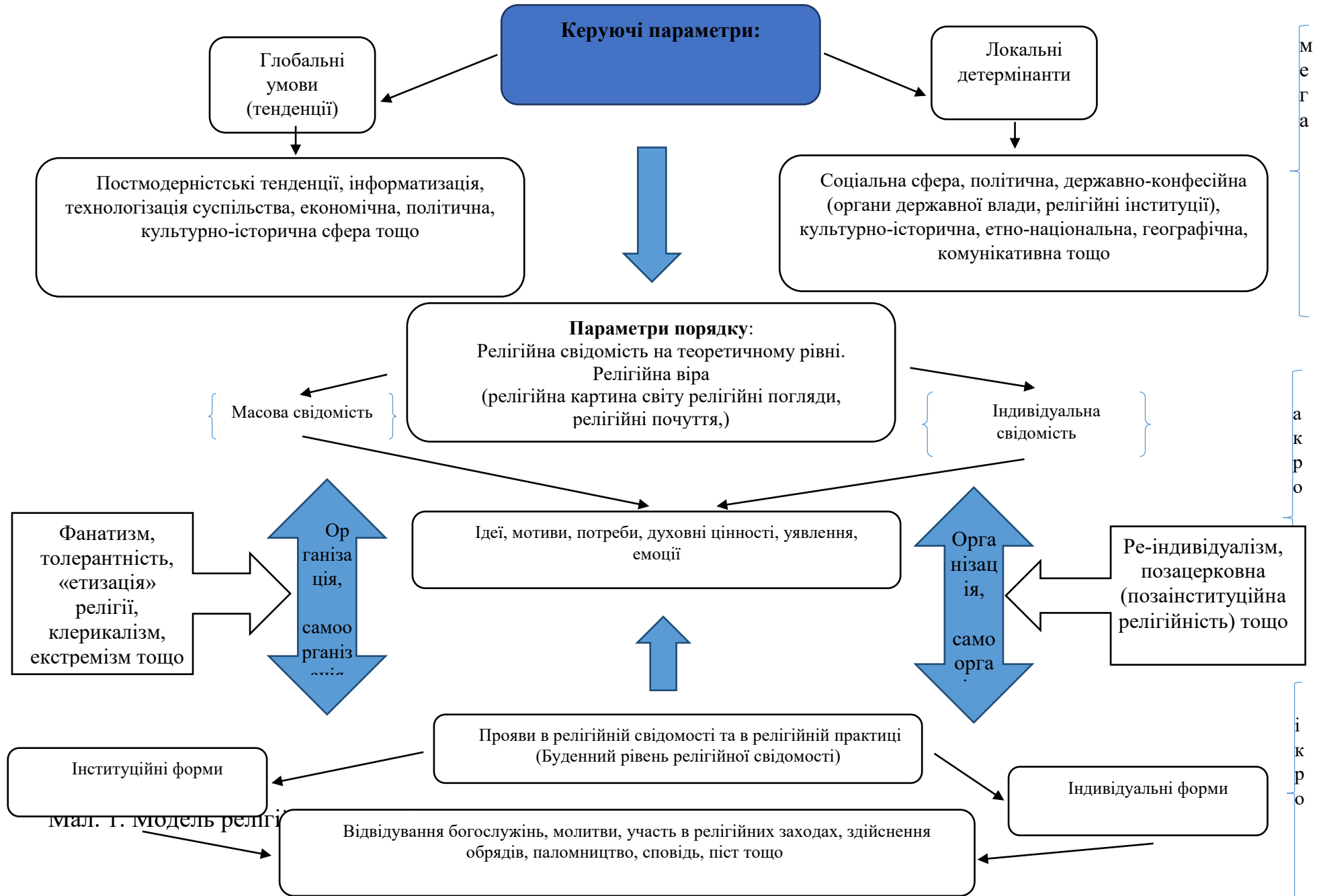
В релігійній системі найшвидші темпи змін притаманні мікрорівню, адже в буденній релігійній діяльності індивіди схильні до постійних змін, які проявляються по-різному (у тому, що окремі суб'єкти можуть не погоджуватись з певними релігійними установками, ставити їх під сумнів, надавати, за певних обставин, перевагу одними перед іншими, зрештою, здійснювати постійний релігійний пошук). Така ситуація інколи може навіть бути подібною на хаос. Адже окрема людина протягом свого життя досить часто тією чи іншою мірою змінює релігійні орієнтири. Натомість, зміни на макрорівні (у релігійній свідомості – теоретичний рівень) є значно повільнішими. Як було вище зазначено, не тільки параметри порядку керують елементами мікрорівня, але й має місце явище циклічної причинності – чи зворотності контурних зв'язків. Елементи нижчого порядку через свою колективну поведінку створюють параметри порядку.

---

¹⁷³ Буданов В. Г. Методология и принципы синергетики // Філософія освіти. – 2006. – № 1(3). – С. 160.

¹⁷⁴ Параметри порядку підпорядковують поведінку окремих елементів системи - в чому й виражається введений Хакеном принцип підпорядкування.

¹⁷⁵ Контролюючі параметри – параметри, при зміні яких істотно змінюється макроскопічне поведіння системи.

В стосунках між релігійною практикою та релігійною свідомістю дана циклічна причинність теж присутня, адже суб'єкти не тільки підпорядковуються певним релігійним нормам, але й створюють їх у своїй взаємодії. Тобто конструювання елементів релігійної свідомості відбувається на рівні релігійної практики.

Якщо взяти, як приклад релігійної ситуації, собор Пресвітеріанської церкви в Шотландії (на соборі було озвучено позицію церкви щодо одностатевих шлюбів священників), то впливи керуючих параметрів в цій складноорганізованій системі (посмтмодерного суспільства, лібералізації тощо) вплинули в момент нестійкості самої системи на параметри мікрорівня – буденної релігійної практики, релігійного життя, а саме – прагнення священників вступати в одностатеві шлюби. За інформацією ЗМІ, підтримали цю позицію близько 850 представників пресвітеріанської церкви з Шотландії, Великобританії, інших європейських країн, з Африки, Азії. Але зміни на макрорівні, на рівні параметрів порядку ще не відбулися – теоретична релігійна свідомість, яка представляє собою і богословсько-теоретичне осмислення дійсності – ще не зазнала відчутних і фіксованих трансформацій і змін у даній релігійній ситуації. Питання теологічного розуміння одностатєвого шлюбу широко обговорюватиметься Церквою Шотландії тільки в наступному році на теологічному форумі (зазначимо, для об'єктивності, що рішення не заперечує визнання церквою традиційного погляду на шлюб, як на союз між чоловіком і жінкою). Проте, в практичній площині, Церквою вже зараз дозволено виділення окремо тих парафій, які хочуть вибрати в якості пастора або диякона людину, яка знаходиться в одностатєвому шлюбі або одностатєвих цивільних відносинах. Бачимо підтвердження слів проф. А.Колодного, який, погоджуючись із позицією науковців, що заперечують наявність релігійного постмодерну і говорять про неможливість вивчення функціонування релігії за умов постмодерну, зазначає при цьому, що «постмодерні вияви у різних сферах суспільного життя знайшли відповідне відображення як у всьому релігійному комплексі, так і своєрідно у різних конфесійних формах релігії. Проте, поруч з цим, ми можемо говорити і про настання епохи постмодерну в самій релігійній сфері»¹⁷⁶. Так можемо спостерігати, нетипові для релігії форми функціонування. Зокрема, екс-понтіфік Бенедикт XVI вперше написав повідомлення в Twitter, в якому благословив свою паству. А ченці найбільшої в США провінції францисканців почали приймати від вірян прохання про молитву і проведення меси в текстових повідомленнях SMS. Ще приклад, коли священник Стів Бентлі (штат Мічіган, США) відкрив в своїй церкві тату-салон, то за мету він ставить залучення до церкви людей, які відчувають себе незручно в традиційній церковній обстановці. Сам служитель церкви має два татування, одне з яких він зробив у салоні. Крім тату-салона, священник також використовує приміщення церкви для інших нестандартних цілей – для проведення боїв без правил, а також як автомайстерню. При цьому Бентлі

---

¹⁷⁶ Колодний А.М. Багатоманіття трансформаційних процесів релігійного життя України// Україна релігійна.... – С.13.

зазначає: «Навіщо потрібна храмова будівля на мільйон доларів, якщо її використовують лише кілька разів на тиждень? Це порожня трата часу, відведеного нам Богом. Ми прагнемо приносити користь суспільству»¹⁷⁷. Такі приклади ілюструють швидкі зміни на мікрорівні, але кожен випадок можна розглядати і як складову мікрорівня в релігійній ситуації в рамках окремої конфесії, і – як сукупність елементів параметрів мікрорівня релігійної ситуації, в масштабах христинства. Це залежить від конкретизації постановки завдання перед дослідником чи дослідницькою групою.

Відтак, для того, щоб християни могли ефективно служити в постмодерністському суспільстві, уникаючи спокус, їм просто необхідно зрозуміти «дух» нашого часу. Тому основні зміни відбуваються на макрорівні, де найрухливішим елементом релігійної системи, здатним трансформуватися в нових соціальних, культурних, економічних умовах, але, зберігаючи при цьому свої основні сутнісні риси, постає релігійна свідомість. В чому ж проявляються такі зміни?

Об'єктивні явища в соціально-економічному, політичному, культурному та ідеологічному житті сучасного інформаційного суспільства обумовлюють «масову індивідуалізацію» релігійної свідомості. Релігійність стає справою індивідуального і довільного вибору. При цьому особиста інтерпретація релігійних уявлень не є примітивними відображенням віроповчальних основ, а синкретично поєднує в собі ідеї східних релігійно-філософських систем, язичництва, ідеалістичної філософії тощо. Важливими в цьому контексті постають процеси загальної «психологізації» релігії.

За Норбертом Вінером, будь-яка складноорганізована система має мету існування. При цьому від мети-еталона (реальної або уявленої) система одержує коригувальні сигнали, що дозволяють їй не збитися з курсу. Це корегування здійснюється за рахунок зворотних зв'язків. Відтак, для релігійної ситуації, як для складноорганізованої системи, також існує певна мета-еталон, оскільки кожна конфесія, релігійна організація, релігія в цілому, прагне утвердження власної релігійної істини, збільшення кількості послідовників, сфер впливу тощо. Яким же чином під впливом керуючих параметрів відбуваються зміни на макрорівні – в параметрах порядку? Зокрема, досягнення принципової догматичної мети певної конфесії, наприклад, спасіння душі тощо, заміщується на досягнення певного психотерапевтичного результату – катарсису, втішення тощо. В релігійній свідомості основної маси віруючих (масова свідомість), акцентуються питання не стільки пояснення релігією картини світу, скільки задоволення духовно-моральних потреб індивіда (індивідуальна), спілкування людей на особистісному рівні, відволікання від буденних турбот і життєвих негараздів, зняття стресового стану людини, з'ясування їхнього призначення і сенсу життя, для деякого - стимулювання дотримання національних, сімейно-побутових традицій, можливість емоціонального виходу почуттів. Отже, відбувається зміщення з питань, що стосуються класичної (біблійної) релігійної картини світу (хоча й він цілком не

---

¹⁷⁷ Американський священник сделал из церкви тату-салон. <http://www.bagnet.org/news/world/171378>

ігнорується) на питання сенсожиттєві. Спроби вирішення смисложиттєвих питань, таких важливих для людини часто набуває в новітніх релігіях найрізноманітніших форм - саме новочасний процес секуляризації ніби стимулює справжнє відродження релігії у сучасних західноєвропейських суспільствах. Своє реальне підґрунтя ця теза, за визначенням сучасного теолога кардинала Курта Коха і за підтвердженнями даними соціології релігії, може знайти в тому факті, що «в сьогоденному житті західноєвропейського суспільства релігія (знов) набуває значного поширення, про що свідчить, зокрема, розквіт як езотерики, так і її тимчасового попередника - руху «Нова доба» («New Age»)¹⁷⁸. Ці рухи цілком можна назвати релігійними, хоча вони являють собою нову форму релігії, нові параметри релігійної свідомості і нові параметри задоволення її потреб. Характерною ознакою можна означити щонайперше позацерковну релігійність (чи позаінституційну релігійність), або «religion unchurched»¹⁷⁹. Ми говорили про це вище, спираючись на твердження А.Колодного, про епоху постмодерну в самій релігійній сфері. На цій тезі наголошують і католицькі теологи В.Каспер та К.Кох, означуючи такі форми релігії і позацерковну релігійність як розпливчастий, але нерідко й досить фундаменталістський постмодерн: «Мається на увазі більш ніж спірна, розпливчата суміш містики (або ж того, що себе за неї видає), езотерики, антропософії, New Age, форм східної медитації і багато чого іншого, яку важко збагнути і якій навряд чи можна знайти визначення¹⁸⁰. Додамо, що релігії Нью Ейдж об'єднує та спільна ідея, що людина набуває божественної природи: вона стає Богом, творцем свого всесвіту. А відтак «шляхи до більш або менш «видимих» і «приватизованих» форм релігії», здійснювані християнством – це «хаотичні» риси всередині системи, які стають необхідною умовою її «упорядкованого» існування,¹⁸¹ яких релігійна ситуація набуває, щоб зберігати свою стійкість. Необхідно зазначити, що навіть в періоди порядку певна частка хаосу присутня в релігійній ситуації. Тобто спостерігається такий процес, коли розглядувана складноорганізована система прагне існувати лише за умови постійного обміну із середовищем енергією й інформацією. Саме за допомогою такого обміну вона й прагне підтримувати свою впорядкованість (низьку ентропію) – за рахунок посилення хаосу в зовнішньому середовищі (тобто скидання надлишкової ентропії в зовнішнє середовище). Тут ми підходимо до принципового питання про синтез порядку й хаосу в релігійній ситуації, оскільки її «порядок» існує лише за рахунок «хаосу», внесеного в середовище. Відтак, як ми бачимо вище, раціоналізація, заміщення Бога людським розумом спричиняє хаос в середовищі – ре-індивідуалізм, автономія, розквіт Нью Ейдж тощо.

¹⁷⁸ Кох Курт. Християни в Європі: нові шляхи передання віри. — К: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. —216с. — С.28.

¹⁷⁹ Там само – С.30.

¹⁸⁰ Kasper W., Zur Situation der katholischen Theologie in der Bundesrepublik Deutschland, in: F. Kardinal Wetter (Hrsg.), Kirche in Europa (Diisseldorf 1989). – P. 70.

¹⁸¹ Дет. див.:Мантатов В.В.. Устойчивое развитие мира: диалог цивилизаций востока и запада // XXI. Диалог цивилизаций и устойчивое развитие». - Улан-Удэ, 2001

Взявши до розгляду найрухливіший елемент релігійної ситуації, спроможний до трансформацій, з огляду на змінні соціальні, культурні та інші умови і при цьому здатний до збереження своїх основних сутнісних рис, ми апріорно враховуємо контролюючий параметр мегарівня в моделі релігійної ситуації (Див. Мал.1), яким виступає зовнішнє по відношенню до системи явища, що активно впливає на її розвиток. Таким параметром постає зовнішній глобальний фактор поляризації релігії, за яким світ стає одночасно і більш релігійним, і менш релігійним¹⁸².

Відтак сьогодні утверджується релігійна свідомість універсалістського, або «відкритого» типу - відкритого для контактів з іншими релігіями, гуманістичними напрямками тощо. Такі зміни у масштабі планети здатні посилюватися: вони відбуватимуться поруч із більш масштабними процесами раціоналізації «логічного Сходу» і прагнення уздоровлення Заходу східною духовністю. Спроби західно-східного релігійного синтезу не слабшатимуть і в пострадянських країнах, де й надалі продукуватимуться спроби еклектичного «доповнення» християнства східними вченнями і філософськими системами. Але прогнозувати якусь масштабну релігійну конвергенцію на принаймні середньо термінову перспективу слід дуже обережно. Можна назвати численні маргінальні групи на периферії світових релігій, які тяжіють до такого синтезу, але ми не стали досі свідками появи якихось значущих християнсько-мусульманських чи буддійсько-ісламських спільнот. Мова може йти, за визначенням голандського дослідника В.Ганеграафа, про формування «синкретичних постхристиянських духовностей»¹⁸³. Крім того, в сучасному світі поширюється такий тип релігійної свідомості, який можна охарактеризувати як ре-індивідуалізм. На відміну від уявлень послідовника традиційних релігій, ре-індивідуал переконаний, що духовний пошук самотужки також здатен привести до зустрічі з Богом. Але розуміння ними пошуку «Бога в собі» ототожнюється з пошуком «Бога для себе».

Такі керуючі параметри, як антиглобалістські погляди (що віднаходять своє втілення в етиці загальнолюдської солідарності, відповідальності, зародження/відродження духовності на рівні «планетарної свідомості», гуманізму тощо) формують зміни на рівні керуючих параметрів, зокрема, означений нами вище – сприяє «етизації» релігії. Якщо зауважити, що найважливішим фактором, від якого залежить майбутнє людства, постають людські якості мільярдів людей, які живуть сьогодні на Землі, то майбутнє релігії залежить від того, наскільки соціально значимим і функціонально-запрошуваним може бути її внесок у пошуки відповіді на питання: що значить сьогодні бути людиною?

¹⁸² Титаренко В. Прогнозирование как фактор обеспечения стабильности общественного развития. – Krakow, 2013 – С.62-63.

¹⁸³ Ганеграаф В. Мрії про теологію та реальність християнства. За наук.ред. А.Добжинські//Філософська думка. – 2013. - № 3. – С.92-116.